

TOTALITARISMISTA UUSLIBERALISMIIN: HANNAH ARENDT JA AIKAMME POLIITTISEN AJATTELUN AHDINKO

Voi olla jopa niin, että aikamme todellinen ahdinko saa omaehtoisimman muotonsa – vaikka ei välttämättä julminta – vasta kun totalitarismista on tullut menneen ajan ilmiö (Hannah Arendt).

Siinä missä ”globaali” kuvaa 2000-luvun politiikan ilmiöiden eroa aikaisempiin aikakausiin nähden, oli ”totaalinen” tätä 1900-luvulla. Poliittisesti viime vuosisadan voidaan nähdä alkaneen totaaliseksi sodaksi nimetystä ensimmäisestä teollisesta maailmansodasta, joka räjäytti kappaleiksi koko 1800-luvun eurooppalaisen maailmanjärjestyksen.¹ Tuon sodan juoksuhaudoista nousivat myös uudet, totaaliseen hallintaan pyrkinet poliittiset liikkeet, jotka lopulta valtaan päästyään synnyttivät totalitaarisiksi kutsutut hallintojärjestelmät.

Totalitarismi oli 1900-luvun poliittisen kokemuksen keskeisin määrittävä tekijä erityisesti Hannah Arendtille. Sodat ja vallankumoukset olivat määrittäneet ”koko 1900-luvun kasvopiirteet” muodostaen vuosisadan kaksi ”keskeistä poliittista kysymystä”². Sodat olivat ihmiskunnan ikiaikainen vitsaus, mutta ajatus vallankumouksesta täysin uutena alkuna oli 1700-luvulla syntynyt uusi näkemys, josta Arendtin mukaan koko moderni poliittinen terminologia juontuu.³ 1900-luvun sodista ja vallankumouksista poikanut totalitarismi oli sen sijaan täysin ennen kokematon hallinnan

muoto, jota oli mahdotonta käsittää minikään aikaisemman poliittisen terminologian avulla. Vaikka historiallisesti totalitarismi ja vallankumous ongelmallisesti yhdistyivätkin, ne asettuivat kuitenkin Arendtille toistensa periaatteellisiksi vastakohdiksi. Totalitarismi merkitsi kaikkein äärimmäisintä vapauden kieltämistä⁴, vallankumous taas poliittisen vapauden ilmaisevan modernia muotoa. Teoksessaan *Vallankumouksesta*⁵ Arendt halusikin pelastaa oman vallankumouksen ideaalinsa ja asetti vastakkain vallankumoukseen kytkeytyvän poliittisen uudelleen alkamisen ja totalitaristisen hallinnan. Samalla hän väitti, että liberalismilla ”huolimatta nimestään on ollut oma osuutensa vapauden karkottamisessa poliittiselta alueelta”.⁶ Totalitarismin ja vallankumouksen vastakkainasettelua Arendtilla kuvaa se, että hän lisäsi *Totalitarismin alkuperät* (TA) -teoksen vuoden 1958 laitoksen jälkisanoina Unkarin kansannousua käsittelevän artikkelin, jossa hän esitti Rosa Luxemburgin ajatuksia kehitellen⁷ kansannousun vallankumouksellisen ideaalinsa spontaanina taisteluna totalitaarisista imperiaalisista vastaan.⁸

Hannah Arendt olisikin luultavasti esittänyt viime vuosisadan poliittiseksi pääteipisteeksi vuoden 1989 Itä-Euroopan vallankumoukset. Arendt ei kuitenkaan olisi yhtynyt niihin, jotka juhlivat tuota vuotta ”sekä kapitalismin

TOTALITARISMIN AJATTELU

että liberaalin demokratian riemuvoittona⁹ ja niihin kytkeytyvänä historian loppuna. Päinvastoin hän olisi luultavasti nähnyt vuodessa 1989 kenties viimeisen vallankumouksellisen poliittisen vapauden hetkellisen toivon lieskan ja mahdollisuuden poliittisella toiminnalla luotuun uuteen historian alkuun ja lopulta päätyneen pahoittelemaan tuon toivon nopeaa sammumista uuden maailmanjärjestyksen hallinnollis-taloudellisiin ”välttämättömyksiin”. Liberaalin riemuvoiton juhlinnan sijaan Arendt olisi pikemminkin ollut huolissaan totalitarismille tietä raivanneen 1800-luvun lopun imperialistisen ”politiikan” piirteiden paluusta, politiikan ja bisneksen yhdistämisestä sekä uusien Cecil Rhodesien noususta globaalissa taloudessa, jossa bisneksen ”laajentuminen on kaikki kaikessa” ja poliittiset oikeudet ja instituutiot tälle hankkeelle alisteisia. Ennen kaikkea Arendt olisi ihmetellyt kaikkialle tunkeutuvan ja yhä vähemmän varsinaiselle poliittiselle toiminnalle tilaa jättävän ”uusliberalistisen” hallinnan totaalisia piirteitä ja olisi huomauttanut tuon ideologian rakenteellisista yhteyksistä 1900-luvun totalitarisiin ideologioihin. Arendtin näkökulmasta oma vuosisatamme näyttäisikin jättävän yhä vähemmän tilaa poliittiselle vapaudelle, jota hän ihannoit. Näin kenties toteutuisi Arendtin varoitus siitä, että totalitarismin taustalla ollut poliittinen ahdinko saattaa saada omaehtoisemmin muotonsa vasta, kun itse totalitarismi käsittämättömine julmuuksineen on mennyt lopullisesti mailleen. Arendtin mukaan tuosta ahdingosta noussutta ajattelua määrittä lähies järjetön toivo tai pelko: yhtäältä kaikki-voipainen holtiton optimismi toisaalta syvä voimaton epätoivo. Itse ihmiskunta näytti jakaantuneen niihin, jotka uskoivat ihmisen rajattomiin mahdollisuuksiin ja niihin, joille voimattomuudesta oli tullut elämän merkittävien kokemus. Onko tämä poliittinen ahdinko täysin vieras omalle ajallemme?

Arendtille totalitarismi ei ollut pelkkä teoreettinen käsite vaan viittasi aikansa kammottavimpaan poliittiseen tapahtumaan, jonka herättämiä kysymyksiä koko hänen sukupolvensa oli pakotettu pohtimaan: ”Mitä tapahtui? Miksi se tapahtui? Miten se oli voinut tapahtua?”¹⁰. Vaikka Arendt näki Stalinin terrorissa totaalisen hallinnan täydellistyneimmän muodon, edustivat natsien kuolemanleirit Arendtille totalitaarisen terrorin käsittämättömintä ilmentymää, ja Arendtin oma lähtökohta totalitaaristen liikkeiden analyysille oli hänen kokemuksensa ja analyysissään kansallissosialismista. Vastaava tarve ymmärtää kansallissosialismia oli vahva koko siinä emigranttisukupolvessa, joka oli paennut Saksasta Yhdysvaltoihin, ja synnytti sen piirissä merkittävän teoreettisen keskustelun kansallissosialismin luonteesta ja totalitaarisesta hallinnosta.¹¹ Arendtin hetkessä parasvaloihin nostanut *Totalitarismin alkuperät*-teos (TA) ilmestyi kylmän sodan ”kuumassa” ilmapiirissä vuonna 1951, keskelle kiihkeää teoreettista keskustelua totalitarismin luonteesta. Vaikka se oli selkeästi velkaa emigranttisukupolven aikaisemmille teorioille ja keskusteluille, se erosi näistä kuitenkin niin merkittävästi, että tuli ikään kuin nurkan takaa.¹² Arendt ei pyrkinyt rakentamaan erillistä teoriaa totalitarismista vaan käytti käsitettä ymmärtääkseen uuden totalitaarisen hallinnan ”kammottavaa ainutkertaisuutta”¹³. Ainutkertaisuuden korostuksessaan Arendt sortui jopa liioittelemaan totalitarismin erityisyyttä. Hän kieltäytyi selittämästä sitä perinteisillä käsitteillä tai politiikkaa, taloutta, uskontoa tai yhteiskuntaa koskevilla yleisillä teorioilla, aivan kuin niiden soveltaminen olisi merkinnyt sen ainutkertaisen ajattelun haasteen väheksymistä, jonka tuo tapahtuma aiheutti. Ja vaikka Arendt vaatikin ihmisiä taistelemaan totalitarismia vastaan ja tuli näin välttämättä vedetyksi mukaan kylmän sodan diskurssiin, hän pyrki

aktiivisesti erottamaan oman analyysinsa liberaalin järjestyksen itselegitimaatiosta suhteessa viholliseen. ”Vaikka tuskin tiedämme saati ymmärrämme, mitä vastaan taistelemme, vielä vähemmän tiedämme ja ymmärrämme, mikä puolesta taistelemme.”¹⁴ Arendt kritisoikin yritystä tehdä demokratiasta tai vapaudesta abstrakteja ideologisia *ismejä* ja näki kylmän sodan propagandassa itsessään totalitaarisen ilmiön.¹⁵ Juuri totalitaariset ideologiat halusivat korvata historian moninaisen kokemuksen historiaa kokonaisvaltaisesti selittävillä *ismeillä*. Totalitarismin ymmärtäminen ei tietenkään merkinnyt Arendtille ilmiön hyväksymistä,¹⁶ aivan kuin sen ymmärtäminen, miten Arendt pyrki totalitarismia ajattelemaan, ei tarkoita Arendtin totalitarisminäkemyksen yksinkertaista hyväksymistä. Se tarkoittaa ainoastaan, että Arendtin näkemystä totalitarismista ei sekoiteta sille täysin vastakkaisiin näkemyksiin.

Arendtia ei tulekaan nähdä varsinaisena totalitarismin historioitsijana tai teoreetikona vaan totalitarismin ajattelijana, jonka koko poliittinen ajattelu oli tietyllä tavalla vastausta hänen äärimmäisenä vapauden riistona näkemäänsä totalitarismiin. Arendt erotti itse asioiden ja ilmiöiden merkitystä kysyvän ajattelun niiden tietämisestä (kognitio) tai puhtaasta päättelystä (loogisesta laskennasta). Totalitarismin ymmärtämiseen sisältyi toki myös yritys tietää, mitä oli tapahtunut, mutta sen varsinaisen haaste ajattelulle oli ymmärtää totalitaarisen hallinnan mieleton mieli ja poliittinen merkitys. Arendt kirjoitti pyrkineensä tuohon ymmärrykseen ”historiantutkijan menneisyyteen suuntautuvalla katseella ja valtio-oppineen analyttisellä innolla”.¹⁷ Samalla hän kuitenkin korosti sitä, kuinka hänen lähestymistapansa poikkesi lähes täydellisesti sekä politiikan että historian tutkimuksen tavanomaisesta kentästä.¹⁸ Hän ei ollut ”kirjoittanut totalitarismin historiaa vaan analyysin historian kautta”, eikä kirja varsinaisesti ”käsitellyt totalitarismin ’alkuperää’ – kuten sen otsikko valitettavasti väitti – vaan antoi historiallisen selostuksen elementeis-

tä, jotka kristallisoituivat totalitarismiksi”.¹⁹ Niinpä teos ei määrittänyt historiasta erillistä totalitarismin yleiskäsitettä eikä totalitarismin historianfilosofista teoriaa, joka selittäisi pois Arendtille niin tärkeät ”ilmenevät erot”. Silti teos ei esitä myöskään totalitarismin historiallis-kausaalista tapahtuma- ja syntyhistoriaa.²⁰ Syntyhistorian sijaan se rakentuu totalitarismin historiallisten elementtien analyysille, jossa tapahtumia ei yhdistä totalitarismiin niiden historiallis-kronologinen seuraanto tai kausaalinen vaikutussuhde vaan ne aikaisemmista käsityksistä erottava peruskäsitteiden punainen lanka.²¹

TA ei ole natsi-Saksan tai Neuvostoliiton tapahtumahistoria sen enempiä kuin sen tyyllisenä viitepisteenä toiminut Tocquevillen *Demokratia Amerikassa* oli Amerikan historia.²² Tocqueville oli nähnyt Amerikassa enemmän kuin Amerikan ja etsinyt sieltä ”esikuvaa demokratialle ja sen taipumuksille, luonteelle, ennakkoluuloille ja intohimoille. Olen halunnut tutustua demokratiaan, jotta tietäisin ainakin sen, mitä voimme odottaa tai pelätä.”²³ Tocquevillelle aikaisemmista demokratian muodoista poikkeava uusi demokraattisen tasa-arvon vallankumous merkitsi täysin uudenlaista poliittista kokemusta, joka vaati myös ”uudenlaista valtio-oppia”.²⁴ Kun Arendt kirjoitti valtio-oppineesta innostaan, hänen mallinaan oli Tocquevillen demokraattisen kokemuksen valtio-oppi, ei Amerikassa 1950-luvulla politiikan tutkimuksen laitokset valloittaneen behavioralistisen politiikan tutkimuksen into tutkia demokratiaa tilastoimalla äänestyskäyttäytymisessä esiintyvien mieliteiden sosioekonomisia jakaumia.

Tocqueville tunnetusti näki ”demokraattisen vallankumouksen” kaitselmuksen prosessina, jonka välttämättömyyttä tämä vanhan aristokratian uudelle maailmalle avoin kasvatti tervehti toivon ja pelon sekaisin tuntein varoittaen demokratiaan sisältyvästä ennen kokemattoman uuden sorron mahdollisuudesta.²⁵ Lähes samanaikaisesti Arendtin totalitarisminanalyysin kanssa Jacob Talmon esitti

osaksi Tocquevillen perustalta oman totalitaristisen demokratian teoriansa, joka sitoi sen alkuperät valistuksen järjen ja demokratian moderniin liittoon.²⁶ Arendtille totalitarismin alkuperänä ei ollut järjen despotia eikä demokratian kaitselmus, vaan erilaiset rodun ja talouden kaitselmuksiin vetoavat näennäistieteelliset ideologiat, jotka korostivat liikkeen merkitystä ja joita totalitarismi tarjosi sen perinteen katkoksen tilalle, jonka moderni, perustoiltaan liikkuva maailma aiheutti.

Augustinuksesta ”eksistentiaalisesti” värittyneen väitöskirjan kirjoittaneelle Arendtille ihmisen olemassaolo rakentui aina menneen ja tulevaisuuden väliin. Kuvatakseen uuden maailman myötä syntynyttä katkosta suhteessa menneeseen hän siteerasi Tocquevillea: ”Menneisyys ei enää valaise tulevaisuutta, henki harhailee hämärässä.”²⁷ Tocquevillille tuota henkeä vaivasi uusi kokemus modernista demokratiasta ja sen merkityksestä, Arendtille kyse oli kaikki perinteiset poliittiset ja moraalikäsitteet tuhonneesta totalitarismista. Samalla tuon tapahtuman itsensä ajattelu merkitsi pysähtymistä menneen ja tulevan virrassa ja sen ajankohtaisuuden ajattelemisesta juuri menneen ja tulevan välissä, tuossa katkoksesta, jossa myös tapahtuman karmeakin totuus saattoi ilmaantua. Arendt ottikin koko teoksensa moton Karl Jaspersin totuutta koskevasta teoksesta: ”Ei pidä alistua menneelle tai tulevalle, on siis oltava kokonaisuudessaan tässä hetkessä.”²⁸

Jacques Taminiaux on korostanut erityisesti Jaspersin ajattelun vaikutusta Arendtin totalitarisminäkemykseen, ja nykyään on tullut tavaksi selittää teoksen klassikkoaseman johuvan juuri sen ”filosofisesta panoksesta” ja sen filosofisten teemojen vaikutuksesta Arendtin myöhempään politiikan ajatteluun.²⁹ Teoksen varsinainen ”filosofinen” ulottuvuus kiinnittyy kuitenkin sen metodiin eli tapaan harjoittaa politiikan ajattelua poliittisten tapahtumien sisältämän historiallisen kokemuksen käsitteellisen pohdinnan kautta, niin ettei tuloksena ole tyhjentävä selitys vaan ongelman jä-

sentäminen. Samalla totalitarismin alkuperien etsiminen merkitsi Arendtille ”historiallis-fenomenologista” pyrkimystä löytää käsitteitä kannattavien historiallisten kokemusten rakenne.³⁰ Totalitarismi ennen kokemattomana kokemuksena, jota ei olisi saanut tapahtua, erosi kuitenkin muista poliittisista ”kokemuksista” sen osalta, ettei Arendt halunnut muistamalla pelastaa tai benjaminlaisesti ”lunastaa” sen mahdollisuuksia vaan tuhota sen. Kyse oli siis myös eräänlaisesta totalitarismin filosofis-historiallisesta destruktiosta,³¹ jonka tarkoitus oli toimia sekä totalitarismin historianfilosofisia esityksiä että kausaalisia tapahtumahistorioita vastaan. Arendt väittikin, että sekä historianfilosofinen ajatus historian ilmenemisestä tietyn idean tai prosessin aukikäiriytymisenä että ajatus tapahtumien välttämättömyydestä kausaalisesta seuraannosta muodostivat lähtökohdan totalitaarisille ideologioille, jotka pyrkivät käsittämään historian kulun samanaikaisesti yhden idean välttämättömän logiikan valossa ja tapahtumien välttämättömänä seuraantona. Kummatkin olivat vastoin Arendtin näkemystä historiasta ihmisen yhteisen vapauden ilmentämisen näyttämönä, jossa mikään ei ole välttämätöntä juuri siksi, ettei monien ihmisten toiminnasta muodostuvan historian odottamattomuus ole koskaan ihmisen tietoisesti tekemää tai määräämää.

Totalitaarinen ideologia tarvitsi perustavan idean tulkitakseen koko historian ilmenevän moneuden tuon yhden idean määräämänä ja muokatakseen viime kädessä terrorin keinoin historian moneuden tuon idean logiikan mukaiseksi. Arendt taas etsi totalitarismin ”idea” ymmärtääkseen sen ideologisen logiikan aikaansaaman totalitaarisen tapahtuman merkitystä. Samalla tuo pyrkimys ymmärrykseen oli pyrkimystä tulla toimeen totalitarismin todellisen tapahtuman kanssa, jonka käsittämättömyyttä ajattelu tai yksikään teoria ei voinut selittää pois vaan ainoastaan pyrkiä ymmärtämään, ei suinkaan anteeksiannon tai suvaitsevaisuuden mielessä vaan yrityksenä ”sovittaa itsensä maailmaan,

jossa tällaiset tapahtumat olivat ylipäänsä mahdollisia”.³² Tämä vahva ”eksistentiaalinen” painotus närkästytti erityisesti niitä Arendtin kriitikoita, jotka katsoivat hänen analyysinsä olevan liian ”tunteellinen”.³³ Arendt kuitenkin korosti varsinaisen ajattelun olevan mahdollista vain henkilökohtaisen kokemuksen (*Erfahrung*) perustalta ja näki kaiken pohdinnan (*Nachdenken*) olevan aina kirjaimellisesti koettujen tapahtumien jälki-ajattelua (*Nachdenken*).³⁴ Arendtin näkemys menneestä aina kokemuksessa läsnä olevana tekijänä ja ymmärtämisestä koko elämän pituisena ja muuttuvana kokemusten pohdintana selittää niin Arendtin totalitarismi-käsitteen useaan otteeseen muuttuneen luonteen kuin myös TA:n ihmetystä herättäneen rakenteen. Siinä antisemitismiä ja imperialismia koskevat osat on koottu Arendtin näitä aiheita koskevista aikaisemmista kirjoituksista ajalta, jolloin etenkin natsi-Saksan totalitarismi ei ollut vielä näyttänyt kammottavimpia puoliaan. Totalitarismi alkaakin edustaa ”radikaalia pahaa” vasta Arendtin kuultua tuhoamisleireistä, ja ajatus totalitarismista ideologian ja terrorin varaan rakentuvana uutena hallinnan muotona kristallisoituu vasta kirjan viimeisissä luvuissa. Sama kehityskulku koskee Arendtin näkemystä politiikasta. Poliitiikka näyttäytyi hänelle antisemitismin varhaisen kokemuksen yhteydessä lähes schmittiläisenä ystävä-vihollisuhteena ja totalitaarisen vallan analyysissä taas ensin ”weberiläisenä” herruuden muotona. Lopulta totalitaarinen hallinta eräänlaisena kaikista taloudellisista eduista ja järjen oikeutuksista erillisenä puhtaana poliittisen herruuden muotona ja samalla ”vihollisen” täydellisenä poispyyhkimisenä alkoi edustaa hänelle politiikan täydellistä kieltämistä. Arendtille totalitarismin poliittinen *aporia* olikin siinä, että se näytti edustavan sekä puhdasta politiikka (herruutena) että samalla täydellistä antipoliitiikka (poliittisen vapauden äärimmäistä tuhoamista). Arendtille jälkitotalitaarisen poliittisen ajattelun tehtäväksi tulikin irrottaa sekä po-

litiikan että vallan käsite hänen myöhemmin perustaltaan antipoliittiseksi määrittämästään väkivallasta ja herruudesta ja etsiä ”puhtaan” vapauden politiikan ideaa yhteisen toiminnan ilmentämästä kyvystä uuden aloittamiseen.

TOTALITARISMIN IDEA:

SEN LUONTO JA PERIAATE

Uutta ajatusta politiikan perustaltaan pluralistisesta lähtökohdasta on sittemmin pidetty Arendtin politiikan teorian keskeisimpänä piirteenä, ja se syntyy edellä kuvatun totalitarismin poliittisen *aporian* jälkipohdintana. Arendt kehittää sitä varsinaisesti vasta TA:n myöhempiin painoksiin lisätyssä alun perin Karl Jaspersin juhlakirjaan kirjoitetussa artikkelissa ”Ideologia ja terrori: Uusi hallitusmuoto”. Tämä kenties kirjan luetuin luku eroaa tyyliensä ja lähestymistapansa puolesta selkeästi muiden lukujen yksityiskohtaisemmista analyyseistä ja pyrkii kysymään juuri perinteistäkin perinteisemmän kysymyksen totalitarismin edustamasta hallitusmuodosta. Lähtökohtana Arendtille toimii itse asiassa ”viimeinen hallitusmuodon luontoa tutkinut” ajattelija, Montesquieu, joka lisäsi kysymykseen hallitusmuodon luonteesta uuden ”alkuperäisen kysymyksen: mikä saa hallinnon toimimaan niin kuin se toimii?”³⁵ Montesquieu erotti kirjassaan *Lakien henki* toisistaan kaksi kysymystä: klassisen hallitusmuodon luontoa eli rakennetta koskevan kysymyksen ja sitäkin tärkeämmän kysymyksen hallitusmuodon julkista toimintaa ohjaavasta periaatteesta, ”sitä liikuttavista ihmispasioista”, joita hänen mukaansa tasavalloissa edusti poliittinen hyve (*vertu politique*), monarkioissa kunnia ja despotioissa pelko.³⁶ Moderni politiikan tiede on hylännyt koko perinteisen kysymyksen hallitusmuodosta mutta silti kuvannut lähes aina totalitarismin joko klassisen tyrannian, diktatuurin tai despotian moderniksi muodoksi.

Arendt sitä vastoin halusi esittää uudestaan klassisen kysymyksen: Oliko tyrannian laitonta todella totalitarismin hallitusmuodon luonto, ja oliko pelko todella sitä liikuttava periaate? Arendtin vastaus oli ymmärrettävistä syistä kielteinen, ja hän väitti totalitarismin tuhonneen kaikki klassiset hallitusmuotojen luokittelut. Totalitarismi oli yhdistetty pelon perustalta toimivaan laittomaan tyranniaan, mutta totalitarismissa terrori ei toiminut pelotteena vaan lait korvanneena ideologian toteuttajana ja sekoitti koko klassisen jaon laillisiin ja laittomiin hallitusmuotoihin. Vastaavasti totalitarismin toimintaa ei saanut liikkeelle mikään periaate vaan kaikista periaatteista luopumista vaativa yhdestä premissistä johdonmukaisesti johdettu ideologia. Tuota ideologiaa ei seurattu pelosta vaan sen tarjoaman uuden varmuuden sisäisestä pakosta, parantavana lääkkeenä modernien massojen yksinäisyyden peruskokemukseen.

Kansallissosialismin ja bolševismin juridinen analyysi oli aina korostanut näiden diktatorista pyrkimystä panna vallassa oleva oikeusjärjestys viralta kansan olemassaolon taistelun tai luokkataistelun loppuun saattamiseksi. Arendt siirsi tämän analyysin koskemaan koko totalitaarisen ideologian maailmankatsomusta. Hän korosti totalitarismin ideologisten päämäärien merkitystä järjestelmän erottamisessa laitonta hallintaa klassisesti edustavasta tyranniasta tai oikeusjärjestyksen viralta panneesta diktatuurista. Totalitarismi ei edustanut laitonta mielivaltaa vaan pyrki toteuttamaan luonnon ja historian liikkeen lakeja täydellistääkseen ”oikeuden” maan päällä muokkamalla ihmiskunnan liikkeessä ruumiillistuvan oikeuden noiden samojen lakien mukaisesti. Totalitarismi rikkoi positiivisia lakeja, koska se halusi palata pikkumaisesta legaalisuudesta itse lain legitimitettiin lähteille, mutta sen ”luonnonoikeus” ei ollut perinteinen positiivisten lakien yläpuolelle ja perustaksi asetettu *ius naturale*, järjen esittämä muuttumaton oikeuden idea. Luonnonoikeuden idean oli tarkoitus rajoittaa ihmisten toimintaa, ei muo-

kata sitä. Sen yleiset oikean ja väärän periaatteet oli aina ”käännettävä” positiivisiksi laeiksi, jotka eivät koskaan kykene vastaamaan jokaisesta yksilöllistä tapausta. Totalitarismi korvasi transsendentin luonnonoikeuden immanenteilla muutoslaeilla ja positiiviset lait edellisiä toimeenpanevalla terrorilla, jonka tarkoitus ei ollut herättää pelkoa vaan pyyhkiä historian tai luonnon liikkeen tiellä olevat ”alemmat rodut” tai ”kuolevat luokat” pois oikeutta ruumiillistavasta ihmislajista. Tämä teki syyllisyydestä ja viattomuudesta täysin merkityksettömiä käsitteitä – tai pikemminkin terrorissa sekä teloittajat että uhrit olivat viattomia. Edelliset ainoastaan toimeenpanivat historian ja luonnon lakeja, joiden tiellä jälkimmäiset olivat syyllistyneen vain omaan olemassaoloonsa.

Totalitarismin terrori näytti pilkkaavan kaikkia aikaisempia juridisia kategorioita, sillä se näytti tuhoavan kaikki vapaan poliittisen toiminnan edellytykset. Arendt erottikin nyt politiikan painokkaasti herruudesta ja määrittä sen ihmisten moninaisuudelle perustavaksi yhteiseksi toiminnaksi. Totalitarismin terrori tuhosi koko ihmisten moninaisuudelle perustuvan yhteisen toiminnan välitilan yhtäältä ”puristamalla ihmiset toisiaan vastaan” ja toisaalta tuhoamalla ihmisten väliset rajat ”rautavanteella, joka pitää heidät niin tiukasti yhdessä, että on aivan kuin heidän paljoutensa olisi sulautunut yhdeksi jättiläiskokoiseksi Ihmiseksi.”³⁷ Arendtin mukaan liike kuuluu vapaaseen poliittiseen toimintaan, jota juuri passiot ja periaatteet pyrkivät liikuttamaan ja lait puolestaan rajoittamaan. Totalitarismissa ideologista logiikkaa toimeenpaneva terrori pyrkii tuhoamaan kaikki edellytykset ihmisten spontaanille liikkeelle ja lopulta ihmisten kyvyn poliittiseen toimintaan. Ideologioiden yleisenä piirteenä on muuttaa periaatteet päämääriksi, mutta totalitaarisen terrorin perversio ei ollut vain vanha machiavellilainen ”päämäärä oikeuttaa keinot”-ajattelu vaan koko päämäärän ja keinojen erottelun sekoittaminen.³⁸ Terrorissa ei ollut kyse keinon tulemisesta päämääräksi, vaan se toimeenpani suoraan kaikesta

kokemuksesta erotetun ja yhdestä premissistä johdetun ideologian rautaista logiikkaa, joka nielaisi lopulta koko alkuperäisen päämäärän (germaanisten kansojen tai työväenluokan vapauttaminen), jolle ideologia oli alussa hakenut kannatusta.³⁹

Totalitarismin ”filosofinen” idea kiteytyy Arendtilla vasta tämän kertoman totalitarismin ”tarinan” lopussa. Se muodostuu nyt eräänlaiseksi platoniseksi ideaksi, jonka kautta olemassa olevia hallitusmuotoja voidaan arvioida niiden sisältämien totalitaaristen piirteiden suhteen. Natsi-Saksa ja Stalinin Neuvostoliitto tulevat kaikkein lähimmäksi totalitarismin ideaa. Onkin ilmeistä, että Arendtin määrittäminen totalitarismista on huomattavan suppea ja eroaa radikaalisti termin aikaisemmasta käytöstä. Termin käsittehistoriallinen alkuperä on 1920-luvun fasismien kriitikoiden yrityksessä kuvata Italian fasistien pyrkimystä totaaliseen valtaan. Fasistit itse alkoivat lähes välittömästi käyttää sitä positiivisena kuvauksena fasistisesta totaalisesta valtiosta.⁴⁰ Arendtille Mussolinin Italia yritti olla totaalinen valtio, mutta juuri valtiokeskeisyydessään fasismi ei hänestä edustanut totalitaarista valtiota tai pyrkinyt todella totalitaariseen järjestelmään, vaan kyse oli valtiovallan kaapanneesta kansallismielisestä demokraattisesta diktatuurista.⁴¹ ”Edes Mussolini, joka oli perin ihastunut ’totalitaariseen valtioon’, ei yrittänyt perustaa täysimittaista totalitaarista hallintoa vaan tyytyi diktatuuriin ja yhden puolueen valtaan.”⁴² Sen sijaan ”kansallissosialismi ja bolševismi eivät ole koskaan julistaneet uutta hallitusmuotoa eivätkä väittäneet, että vallankaappaus ja valtiokoneiston kontrollointi olisivat toteuttaneet sen tavoitteet. Niiden kaavailemaa herruutta ei voi koskaan toteuttaa yksikään valtio eikä pelkkä väkivaltakoneisto vaan vain jatkuvasti käynnissä pidettävä liike eli jokaisen yksittäisen yksilön jatkuva alistaminen kaikilla elämänalueilla.”⁴³ Arendtin kriteereillä myöskään Lenin ei ollut totalitaarinen diktaattori eikä ”edes tiennyt mitä totalitarismi tarkoitti”⁴⁴. Neuvostoliitto astui varsinaisesti totalitarismin tielle vasta

Stalinin aikana ja kehittyi totalitaariseksi vasta vähän ennen toista maailmansotaa, itse sota-ajan muodostaessa eräänlaisen totalitarismin höltymisen.⁴⁵ Edelleen vuonna 1938 varsinaiselle totalitarismin tielle edenneestä kansallissosialistisesta Saksasta tuli Arendtin mukaan totalitaarinen tosiasia vasta sodan ensimmäisinä vuosina, ja Arendt väitti, että se olisi täydellistännyt totalitaarisen hallinnan kaikkien saksalaisten suhteen, jos olisi voittanut sodan.

Arendtin tekemää Stalinin ja Hitlerin rinnastusta pidetään edelleen anteeksiantamattomana ortodoksimarxilaisissa piireissä. Toistuvasti on myös huomautettu kansallissosialistisen rasistisen eriarvoisuuden ja sosialistisen tasa-arvon ideologian sisällöllisestä perustavasta erosta. Arendtin samaistus perustui kuitenkin ideologioiden sisällön sijaan niiden toimintalogiikkaan totalitarismissa, jossa ”ei ole väliä, onko tämä ideologia typerä ja vailla omaehtoista henkistä sisältöä niin kuin rasismi, vai onko se kyllästetty perinteemme parhailla piirteillä niin kuin sosialismi”.⁴⁶ Arendtille juutalaisia vihaava rasismi ei ole ideologia vaan ainoastaan ”vastuuton mielipide” ennen kuin siitä aletaan hakea selitystä rotutaistelun tai juutalaisten salaisten pyrkimysten ohjaimalle historian kululle. ”Vastaavasti sosialismi ei ole varsinainen ideologia niin kauan kuin se kuvaa luokkataistelua, saarnaa oikeutta huono-osaisille ja taistelee yhteiskunnan kehittämiseksi tai vallankumouksellista muutosta tavoitellen.”⁴⁷ Siitä tulee ideologia, kun se selittää koko historian luokkataistelun historiaa, jonka ikuiset lait määräävät proletariaatin voiton, valtion häviämisen ja luokattoman yhteiskunnan synnyin. Totalitaarinen ideologia ei kuitenkaan tyydy vain historian selitykseen, vaan sen on toimeenpantava tuo selitys performatiivisen demonstraation⁴⁸ kautta kaikista todellisen historiallisen kokemuksen vastaväitteistä huolimatta. Stalin pyrki ratkaisemaan luokkataistelun tuhoamalla kaikki luokat, kansallissosialismi ”juutalaiskysymyksen” tuhoamalla kaikki juutalaiset. Tämä sama toimintalogiikka yhdisti niin kansallissosialismin

KANSALLISVALTION RAPPIOSTA
POLITIIKAN JA BISNEKSEN
SEKOITTAMISEEN

kuin neuvostososialismin ideologian puhtaan herruuden, ja se kristallisoitui keskitysleireissä. Leirit olivat Arendtille varsinaisen totalitaarisen hallinnan malli ja samalla eräänlainen koelaboratorio totalitaariselle peruskollegille, että kaikki on mahdollista. Keskitysleirit olivat keskiössä Arendtin analyysissä totalitaarisesta vallasta. Analyysin mottona toimi lainaus David Rousset'n *L'univers concentrationnaire* -teoksesta: "Normaalit ihmiset eivät tiedä, että kaikki on mahdollista."⁴⁹

Buchenwaldista selviytynyt David Rousset oli varhainen neuvostoleirien kriitikko, ja leirit toimivat myös Arendtille ilmaisuna totalitaaristen ideologioiden yhteisestä toimintalogiikasta niiden sisältöjen erilaisuudesta huolimatta. Mutta sortuiko Arendt tässä siihen erilaisten sisältöjen funktionalistiseen yhdistämiseen, josta hän aina ankarasti kritisoi yhteiskuntatieteellistä funktionalismia? Arendt kyllä väitti osaavansa myös erottaa samaa funktiota toteuttavat asiat toisistaan ja kirjoitti, ettei ajattele "korkokenkensä koron olevan vasara, kun hän hakkaa sillä nauvoja seinään"⁵⁰. Mutta mikä oli natsisaappaan ja neuvostovasaran ero? *Totalitarismin alkuperät* käsittelee ennen kaikkea kansallissosialismin elementteinä toimineita antisemitismiiä ja imperialismia. Samalla Arendt korosti modernin antisemitismin eroa vanhasta juutalaisvihasta ja modernin imperialismien eroa vanhasta valloituksen politiikasta ja imperiumien rakentamisesta. Tähän eroon perustui myös Arendtin näkemys totalitarismista täydellisenä katkoksenä länsimaisessa poliittisen ajattelun perinteessä. Sen sijaan neuvostotalitarismin pohjalla oleva marxismi kuului Arendtin mukaan länsimaisen poliittisen ajattelun suureen perinteeseen. Kun Arendt sittemmin aloitti uuden erillisen tutkimuksen marxismin totalitaarisista elementeistä, tämä johti hänet tarkastelemaan työn, valmistamisen ja toiminnan paikanmuutoksia koko länsimaisessa perinteessä ja muodosti lopulta Arendtin poliittisen teorian pääteoksena usein pidetyn *Vita Activan*.⁵¹

Moderni antisemitismi ja imperialismi sen sijaan muodostivat ne uudet 1800-luvulla syntyneet ja kansallissosialistisessa totalitarismissa lopulta kristallisoituneet poliittiset ilmiöt, jotka Arendt liitti ennen kaikkea kansallistalvion ja perinteisen poliittis-oikeudellisen kansalaisuuden rappioon. Arendtin modernin antisemitismin analyysin keskiössä olikin kysymys juutalaisten historiallisesta suhteesta valtioon. Analyysin taustana toimi kysymys kansallistalvion rappiosta, ja sen varsinaisena näyttämönä Saksan sijaan Arendtin *nation par excellence* eli Ranska. Arendtin monipolvisen antisemitismin analyysin punainen lanka kiteytyykin hänen analyysinsä motoksi ottamassaan lainauksessa Dreufys-tapauksen ympärille kietoutuvasta Martin du Gardin kokeellisesta romaanista: "Tämä ihmeellinen vuosisata, joka alkoi vallankumouksesta ja päättyi tapaukseen! Kenties sitä aletaan kutsua potaskan vuosisadaksi."⁵² Ranskan suuri vallankumous kansalais- ja ihmisoikeuksien julistuksineen oli määrittänyt koko 1800-luvun alun yleiseurooppalaista poliittista ilmapiiriä. Vuosisadan lopussa Ranska toimi jälleen poliittisena edelläkävijänä, kun modernin mediapolitiikan ensi-ilmaukseksi usein julistettu kiista Dreyfusin juutalaisuuden vaikutuksesta hänen väitettyyn maanpetturuuteensa jakoi koko kansan dreyfuslasiin ja anti-dreyfuslasiin lehdissä, kahviloissa ja perheiden ruokapöydissä. Mutta vaikka Ranskassa "kuolema juutalaisille -huuto kiiri kautta koko maan"⁵³ ja antisemitismi "hallitsi poliittista näyttämöä lähes vuosikymmenen ajan"⁵⁴ toimien "kenraaliharjoituksena" 1900-luvun tapahtumille, ei antisemitismi johtanut Ranskassa totalitarismiin. Vasta kansallissosialistinen liike hyödynsi sen ideologiset mahdollisuudet kuolemankoneis-

tonsa käynnistämiseen. Arendt myönsi, että kansallisvaltion käsitteeseen sisältyvä kansalaisuuden ja kansakunnan yhdistäminen aiheuttaa kiusauksen etsiä poliittiselle yhteisölle etnisesti homogeenista perustaa. Hän halusi silti pelastaa kansallisvaltion ja jopa nationalismin idean rasismilta olettamalla, että juuri Ranskan kansallisvaltiollinen oikeuksien perinne toimi myös lopulta rotupolitiikan ja antisemitismin hillitsijänä.

Kuitenkin kun Arendt palaa kansallisvaltion ja ihmisoikeuksien suhteen pohdintaan TA:n imperialismi-osan loppuluvussa, hän antaa ymmärtää, ettei universaalisti julistettujen ihmisoikeuksien ja kansallisten kansalaisoikeuksien modernia poliittista *aporiaa* kyetä ratkaisemaan kansallisvaltioille perustuvassa kehikossa. Kansallisvaltiot osoittivat kyvyttömyytensä taata ihmisoikeudet heti, kun ne kohtasivat suuret pakolaismassat ja ihmiset, joilla ei ollut suojanaan mitään muuta kuin heidän kansalaisoikeuksista riisuttu alaston ihmisyytensä. Valtiottomien ihmisten ilmaantumisen merkitsi sen harhaluulon loppua, joka oletti kansallisvaltioiden tarjoavan ratkaisun ihmisoikeuksiin liittyviin ongelmiin. Arendtille oikeus oikeuksiin onkin kaikkia ihmisoikeuksia perustavampi oikeus, jota ilman ihmisoikeuksilla ei ole mitään todellista vaikutusta. Tämä on edelleen nähtävissä keskuudessamme elävien miljoonien ”laittomien” ja ”oikeudettomien” ihmisten suhteen. Tuo ”yhteisestä maailmasta karkotettujen” ihmisten laitton kansa, jolla ”sivilisaatiomme keskellä ei ole muuta turvaa kuin fyysinen olemassaolonsa, pelkkä erilaisuutensa”⁵⁵, onkin vain kasvanut omalla vuosisadallamme, ja ongelman ratkaisua etsitään jälleen leireistä, karkotuksesta ja tehostetusta poliisikontrollista, koska mikään oikeuksia tai politiikkaa korostava lähestymistapa ei edustaisi kansallisvaltiollisessa kehikossa ongelman todellista ”ratkaisua”.

Totalitarismi tarjosikin ongelmalle tehokaimman ”patenttiratkaisun”⁵⁶. Leireille kerättiin ihmisten maailmasta ja oikeuksista ulosuljetut tarpeettomat ihmiset, joiden kohtalon

ei pitänyt enää kiinnostaa ketään. Tämä taas mahdollisti totalitaarisen terrorin tuhoamislaboratorioiden uuden ihmiskokeen, jossa ihminen tuhottiin ensin oikeushenkilönä, sitten omatunnon omaavana moraalisenä persoonana ja lopulta itse ainutkertaisena luonnollisena yksilöllisyytenä. Tulokseksi saatiin ihmisenäyte pelkkänä reaktiokimppuna, joka voidaan aina tuhota tai korvata toisilla reaktiokimpuilla. Tätä ihmisten massatuhoamista päästiin kuitenkin ensin harjoittelemaan imperialismien muodossa Afrikassa, jonka ”villejä” ei tarvinnut edes riisua oikeuksistaan vaan ”valkoisen miehen taakka” saatettiin rotuteorioihin vedoten ratkaista siellä tehokkaasti Gatling-konekiväärillä. Jos Ranskan kansallisvaltiollinen perinne oli estänyt ”kuolema juutalaisille” -huutojen päätyminen veritöihin, niin Joseph Conradin fiktion keinoin kiteyttämä imperialistinen rohdun kokemus – ”tuhotkaa kaikki raakalaiset”⁵⁷ – johti kaikista kansallisvaltion oikeudellisista suojista vapaassa Afrikassa ”lähihistorian hirtittävimpiin verilöylyihin”.⁵⁸

Vaikka Arendtin totalitarismin analyysin työnimi oli pitkään ”Kirja imperialismista”, on imperialismien osuus Arendtin totalitarismin analyysissä usein sivuutettu. Arendtille imperialismi toimi kuitenkin varsinaisena kansallisvaltiollisen politiikan kokemuksen rapping moottorina ja muodosti totalitaarisen hallinnan keskeisen edelläkävijän vallan rajattoman laajentamisen halussaan. ”Imperialistinen politiikka on turmellut Euroopan maita enemmän kuin mikään muu yksittäinen tekijä.”⁵⁹ TA:n imperialismia käsittelevän osan keskiössä onkin Englanti, ja sen moton tarjoaa englantilaisten yleismaailmalliseen rotuherruuteen uskoneen liikemiesimperialisti Cecil Rhodesin lausuma: ”Ottaisin haltuuni planeetat jos voisin.”⁶⁰

Jo Franz Neumann oli analysoinut kansallissosialismia rotuimperialismin muotona⁶¹ ja nähnyt sen edustavan sekä Englantia että Marxia kohtaan tunnetun vihan yhdistävää ”rodullista työläisimperialismia”⁶², joka lupasi toteuttaa Marxin lupaukset työläisille ilman

luokkataistelua tekemällä heistä kansallisen työläisherrarodun. Arendtin näkemys imperialismista vastauksena voittosuhteen laskuun vastaa osittain marxilaista analyysia ja on erityisesti velkaa Rosa Luxemburgin näkemykselle ylikasaantuneen pääoman viennistä vielä ei-kapitalistiseen maailmanpiiriin,⁶³ mutta Arendt ei marxilaisista teoreetikoista poiketen ole varsinaisesti kiinnostunut imperialismiin taloudellisesta analyysista vaan sen vaikutuksesta poliittiseen kokemukseen. Arendt syytti marxismia politiikan alistamisesta talouden rautaisille laeille ja politiikan pitämisestä vain talouden heijastumana. Arendtin imperialismikritiikin keskiössä on sama syyte porvaristoa kohtaan. Leninille imperialismi oli kapitalismin viimeinen vaihe, Arendtille ”porvariston poliittisen vallan ensimmäinen”.⁶⁴ Arendtin totalitarisminanalyysin syyttämisen porvarillisen hegemonian puolustamisesta tuntuukin lähes absurdilta imperialismi-osan ylitsevuotavan porvaristoon kohdistuvan moraalikritiikin valossa. Myös David Riesman ihmetteli, miksi Arendt osoitti sellaista ”vihamielisyyttä porvaristoa ja liberaaleja kohtaan”,⁶⁵ sillä eikö hän itse ollut liberaali. Arendt kuitenkin näki itsensä radikaalina eli perusteisiin menevänä ajattelijana⁶⁶ eikä koskaan lakannut ruoskimasta porvarillista konformismia. Samalla hän väitti löytävänsä tuon konformismin alta ja itse porvarillisen maailmankatsomuksen perustasta näkemyksen itsekkästä ja voitonihoisesta ihmisestä, jonka arvo palautuu tämän taloudelliseen menestykseen tai vaihtoarvoon markkinoilla. Niinpä Hobbes, ”ainoa suuri filosofi, joka koskaan on koettanut johtaa yhteisen hyvän yksityisestä edusta”⁶⁷, saa Arendtin kieltämättä kärjekkään yksinkertaisessa Hobbes-tulkinnassa edustaa sekä porvariston että yksityisen edun tyrannian filosofia.⁶⁸ Porvaristo oli voittanut poliittiset oikeutensa vallankumouksissa mutta ei ollut Arendtin mukaan kiinnostunut näiden julkisesta käyttämisestä, vaan varsinainen porvarillinen politiikka vapautui vasta imperialismissa. ”Imperialistisen politiikan alussa on pääoman ja roskaväen

(*mob*) liitto”⁶⁹, ja imperialistinen rahvas edusti varsinaisia porvariston poliittisia periaatteita olettaen että ”porvariston käsityksistä siivotaan tekopyhyys ja myönnytykset kristillisille periaatteille”⁷⁰. Arendtille imperialismi ei kuljettanut mukanaan ainoastaan pääoman liikakasvun synnyttämää liikavaurautta vaan myös kapitalismin synnyttämää liikaväestöä, porvarillisen yhteiskunnan synnyttämää ja sen arvot omaksunutta ”alamaailmaa”, moraalista rahvasta (*mob*), jonka menestyksen toiveille Afrikka lupasi rajattomia rikastumisen mahdollisuuksia, ja samalla tuon rahvaan luonnollista ylemmyyttä Afrikan asukkaisiin nähden korostava rotuteoria loi mahdollisuudet ennen kokemattomiin rikoksiin.

Arendtille moderni imperialismi ei pyrkinyt poliittisen imperiumin rakentamiseen vaan edusti puhdasta rajattoman laajentumisen ajatusta, jossa taloudellista laajentumista ja kasvua lähdetään ensin tukemaan poliittisesti ja politiikka itsessään alistetaan taloudelliselle voitontavoittelulle välittämättä enää poliittisten oikeuksien tai instituutioiden rakentamisesta. Lopulta vallan laajentamisesta sen itsensä tähden tuli kuitenkin kaikesta taloudellisen edun tavoittelusta loitontuneen imperialistisen politiikan päämäärä. Mutta vaikka Englanti oli imperialistisen politiikan edelläkävijä (siinä missä Ranska antisemitistisen politiikan), ei imperialismi johtanut emämaan politiikan erillään siirtomaapolitiikasta pitäneessä Englannissa totalitaarisin käytäntöihin.

Arendt näyttikin aina puolustavan perustuslaillisen valtion kykyä rajoittaa totalitaarisia tendenssejä ja myös rajoittaa kansallisvaltioissa nationalistista pyrkimystä muuttaa valtio kansalaisten oikeuksien takaajasta kansakunnan intressien palvelijaksi.⁷¹ Varsinaista totalitaaristen liikkeiden ja ideologioiden edelläkävijää Arendtille edustikin kauttaaltaan valtiovihamielisten⁷² ja laillisuutta halveksuvien panslaavilaisten ja pan-germaanisten liikkeiden kaikki kansalliset rajat ylittävä fanaattinen heimonationalismi. Niiden mannermaisen imperialismiin kansallinen ideologia ei enää

keskittynyt taloudelliseen voittoon tai valkoisen rodun ylemmyyteen, vaan ihmisen sisältä löytyvän mystisen kansallistunteen, slaavilaisen sielun tai arjalaisen veren, taisteluun ”valitun kansan” asemasta. Arendt korosti juuri ideologisen propagandan merkitystä pan-liikkeissä, joissa ”aloite oli aina roskajoukolla (*mob*), joita silloin (kuten nykyisinkin) johtivat tietynlaiset intellektuellit”⁷³ ja joiden heimonationalismi pyrki puhuttelemaan modernia juurettomuuden kokemusta. Häikäilemättömän roskajoukon (*mob*) ja voimattoman massan käsitteet hallitsevatkin Arendtin totalitaaristen liikkeiden ja niiden taustalla olevan luokattoman yhteiskunnan analyysia. Roskajoukko hyökkäsi vanhojen arvojen kimppuun haluten paljastaa niissä porvarillisen yhteiskunnan kaksinaismoralismin ja tekopyhyyden ja sai mukaansa myös avantgarde-intellektuellit. Arendtille tämä paljastaminen kuitenkin paljasti vain sen häikäilemättömän kyynisyyden, johon porvaristo itsekin pitäytyi. Varsinaisessa totalitarismissa roskajoukko jäi kuitenkin taustalle, ja sen varsinaisen aineksen muodostivat kaikkien luokkien yhteiset ennakkoluulot jakavat massat. Arendtin massan käsite ei asetu kollektiiviseksi vastakäsitteeksi yksilölle vaan päinvastoin esittää modernin massan koostuvan juuri eristetyistä yksilöistä, jotka ovat menettäneet kaikki muut kollektiiviset siteensä. Arendtin modernit massat eroavat perinteisestä poliittisesta käsitteestä *multitudo* siinä, että kyse on kirjaimellisesti massoista puhtaana eristettyjen yksilöiden lukumääränä vailla yhteistä tai jaettava poliittista luonnetta. Juuri siksi ”kodittomat” massat olivat valmiita tarttumaan lähes mihin tahansa heille uuden kansankodin lupavaan identiteettiin.

AIKAMME POLIITTINEN AHDINKO

Ensi näkemältä uusi uljas globaali vuosisatamme voisi näyttää jättäneen totalitaarisen vuosisadan painajaiset taakseen. Täysin yksin jäänyt

Pohjois-Korea näyttää toimivan ainoana totalitaarisen yhteiskunnan jäänteinä. Arendtin totalitarisminanalyysin ajankohtaisuus ei kuitenkaan piile Neuvostoliiton ja natsi-Saksan totalitarismin tai tuhoamisleirien kuvauksissa vaan sen erittelemässä totalitarismin elementeissä ja sen näkemyksissä ongelmista, joihin totalitarismi katsoi tarjoavansa tehokkaan patenttiratkaisun. Olemmeko jättäneet myös nämä elementit ja ongelmat taaksemme totalitaaristen ratkaisujen kukistuttua? ”Juutalaiskysymys” ei enää ole Euroopan sisällä keskeisin poliittinen kysymys, vaikka sen seuraukset ohjaavat edelleen Lähi-idän konflikteja. Silti kaikki keskustelut ”monikulttuurisuudesta” ja sen haasteista näyttävät toistavan samoja teemoja kuin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa käydyt keskustelut juutalaiskysymyksestä. Ja eikö rahvas ole taas löytänyt uudestaan rasismia, ja eivätkö sen niin sanotut intellektuellit ole kehittämässä myös yleisurooppalaista anti-islamilaista ideologiaa? Eikö samalla hämmennys ylväästi julistettujen ihmisoikeuksien todellisen takaamisen mahdollisuudesta ja vastaavasti kansallisvaltioiden oikeudellisen kehikon rappiosta näytä vain kasvaneen? Leirit ja vastaanottokeskukset ovat edelleen ratkaisu niiden ”ei-haluttujen” ihmisten hallinnointiin, jotka eivät vajoa kiltisti Välimeren syvyksiin tai onnistu liittymään keskuudessamme vailla ”oikeuksia oikeuksiin” elävien miljoonien joukkoon.

Myös Arendtin imperialismissa kauhistelemat politiikan ja bisneksen yhdistäminen ja spekulatiivisen finanssitalouden merkitys näyttävät lähes viattomilta verrattuna aikamme spekulatiivisen talouden finanssikriiseihin ja strategisen kilpailutalouden johtamisopeista hallinnon periaatteensa ammentaviin Oy Ab -valtioihin, joissa kansalaisen käsitteen on korvannut valtioyrityksen ”osakkeenomistajana” nähty veronmaksaja ja valtiomies on lähinnä vanhentunut termi julkisen sektorin toimitusjohtajille. Ja entä modernit massat? Onko globaali vuosisatamme saanut ihmisten enemmistön tuntemaan vihdoinkin olevansa

kotonaan maailmassa, ja ovatko yksinäisyys ja poliittinen voimattomuus lakanneet muokkaamasta enemmistön peruskokemusta? Eikö ihmiskunta jakaudu niihin, joille konsultit lupaavat kaiken olevan mahdollista ja niihin, jotka ovat menettäneet kaiken toivonsa paremmasta?

Mutta ennen kaikkea voidaan kysyä, onko globaali vuosisatamme löytänyt uudestaan Arendtin ylistämän yhteisen poliittisen ja julkisen toiminnan, niin sanotun poliittisen vapauden, vai onko tällaisen toiminnan mahdollistaneet tilat pyrittävä kaventamaan minimiin. Tässä suhteessa Arendtin ideologian käsitteellä voisi analysoida aikamme uusliberalistista ideologiaa, jolla – toisin kuin poliittisella liberalismilla – ei nimestään huolimatta ole lähes mitään tekemistä sen enempää kansalaisten julkisen kuin yksityisenkään vapauden kanssa. Arendt ei olisi tietenkään verrannut liberalismia totalitarismiin, vaikka katsoi myös liberaaleissa yhteiskunnissa esiintyvän huolestuttavia totalitaarisia piirteitä. Mutta kun Arendt puhui liberaalista yhteiskunnasta totalitarismin vastaisena, hän tarkoitti sillä ennen kaikkea kansalaisten oikeuksia ja oikeusliberalismia, jonka hän erotti porvarillisesta taloudellisen edun häikäilemättömästä politiikasta. Hän myös kritisoi yrityksiä puhua kansalaisoikeuksista tai vapauksista vain porvarillisina oikeuksina.⁷⁴

Michel Foucault tunnetusti erotti uusliberalismin syntyä käsittelevillä luennoillaan kaksi modernissa liberalismissa toistensa kanssa strategisesti yhdistynyttä mutta periaatteessa erilaisille vapaus- ja ihmiskäsityksille perustavaa liberalismia muotoa. Toisen perusteena on *homo juridicus* ja oikeudet, toisen *homo economicus* ja intressit.⁷⁵ Kummatkin syntyivät 1600- ja 1700-luvun valtion intressejä korostaneen valtiojärkiopin ja sitä edustaneiden merkantilististen ja kameralististen ”kilpailuvaltioiden” kritiikkinä. Oikeusliberalismi vetosi valtiojärjen kritiikissään oikeuksien ja lain diskurssiin, joka artikuloitui vallankumouksen, perustuslaillisuuden, kansalaisen, yksilön

ja ihmisoikeuksien kautta. Talousliberalismi puolestaan esitti valtiotalouden kritiikkinsä intressien ja markkinoiden diskurssina, joka artikuloitui markkinoiden, hyödyn ja intressien kautta. Taloushallinnollisena oppina uusliberalismi on jatkanut jälkimmäistä niin vahvasti, että talousliberalismi on (melkein-pä) nielaissut oikeusliberalismin. Mutta samalla uusliberalismi on erottautunut vanhasta talousliberalismin negatiivisesta kritiikistä uuden positiivisen ideologian rakentajana. Uusliberalismin käsitys markkinoista erosikin alusta alkaen klassisen talousliberalismin naiivista näkemyksestä luonnollisista markkinoista, jotka oli pyrittävä vapauttamaan valtion kontrollista. Tämän tilalle se asetti ajatuksen ideaalisista markkinoista eräänlaisena platonis-kantilaisena regulatiivisena periaatteena, jolla voitaisiin arvioida ja ohjata intressiensä pohjalta toimivan *homo economicuksen* hallitsemista. Uusliberalismi onkin aina edustanut aktiivista ideologiaa, jossa kyse ei ole *laissez-faire*-periaatteesta, vaan jonka mukaan ideaalinen markkinoiden ohjeistama regulaatio on toimeenpantava todellisuudessa performatiivisesti.

Tässä idean toimeenpanon performatiivisessa logiikassaan uusliberalismi alkaakin muistuttaa Arendtin analyysia totalitaarisista ideologioista. Kyse ei ole ainoastaan siitä, että Arendt suosi oikeusliberalismia talousliberalismin sijaan tai siitä, että hänen poliittikkäkäsityksestään seurasi kaikkien taloudellista välttämättömyyttä poliittisen toiminnan sijaan korostavien hallinnollisten oppien näkeminen mahdollisesti ”totalitaarisina”. Kyse on ideologisen logiikan samankaltaisuudesta. Jos puhumme uusliberalismista yhtä väljästi kuin Arendt puhui marxismista tai kansallissosialismista – korostaen siis näiden hallinnollisen ideologian perustavaa logiikkaa – näyttää uusliberalismissa erityisesti kilpailumarkkinoina tulkittu markkinataistelu saavan saman aseman kuin luokkataistelu tai rotujen taistelu sai 1900-luvun totalitaarisissa ideologioissa. Uusliberalististen ideologioiden mukaan markki-

nat ovat keskeisin historian selittäjä ja kaikki historia on ollut perustaltaan markkinataistelun historiaa. Samalla markkinoiden ohjaus pitää kuitenkin aktiivisesti toimeenpanna performatiivisesti ja hallinnollisin toimenpitein sillä seurauksella, että tästä logiikasta pudotetut putoavat samalla historian ulkopuolelle. Uusliberalistinen ideologia korostaakin yhdestä markkinapremissistä johdettua jatkuvaa liikettä, jolle kaikki uusliberalismin toimijat ovat alisteisia. Tässä jatkuvan liikkeen logiikassaan se on eronnut lähes yhtä paljon varhaisten uusliberalististen teoreetikoiden ajattelusta ja alkuperäisistä tavoitteista kuin Stalinin rautainen logiikka erosi Marxista ja luokkataistelun päämääristä. Uusliberalistinen valta ei olekaan kiinnostunut todellisista markkinoista, eikä se itse asiassa edes pyri luomaan mitään varsinaisia markkinoita vaan tehostamaan kaikkialla ihmisten hallitsemista rautaista logiikkaansa seuraten.

Vähät välittämättä sekä liberalismiin että uusliberalismin perustana olevasta julkisen oikeudellisen alueen ja yksityisen voitontavoittelun alueen erottamisesta, nykyinen uusliberalismi esiintyy juuri julkishallinnon uutena ideologiana ja on sekoittanut koko julkisen ja yksityisen hallinnon erottelun. Sen yhdestä premissistä tai pikemminkin intressistä johdettua logiikkaa eivät kumoa mitkään tosiasiat tai kokemukset, vaikka tehostamisen sijaan se on kasvattanut loputtomasti täysin tehotonta hallintoa ja byrokratiaa, josta se lupasi aluksi maailman vapauttaa.⁷⁶ Mitä järjettömämmältä sen toiminta todellisuudessa vaikuttaa, sitä vahvemmin sen vastustamaton logiikka jyllää. Innovaatio- ja yrittäjyysideologioistaan huolimatta se näyttää tuhoavan kaiken mahdollisen tilan ihmisten spontaanin uuden toiminnan tai yritteliäisyyden ilmaantumiselle. Tässä suhteessa sen hymyilevistä ja menestyneistä yrittäjistä luomat propagandahahmot kertovat yhtä vähän todellisten yrittäjien ongelmista kuin sosialistisen realismin hymyilevillä työläiskuvilla oli tekemistä työläisten todellisuuden kanssa. Samalla se on tuonut takaisin

kaikki liberalismiin totalitarismissa kritisoimat käsitteet yksimielisestä ”tahtotilasta”, johtademokratiasta ja symbolisista valtiollisista tuotemerkeistä kuin unohtaen, että Mussolini kehitti ajatuksen maabrändistä ja swastika oli kaikkien aikojen menestynein poliittinen tuotemerkki. Paradoksaalisesti tämä valtiovastainen jatkuvan taloudellisen liikkeen ideologia on lisäksi onnistunut kasvattamaan turhaa valtiobyrokratiaa kaikkialla, mihin se koskee, ja tuomaan kaikki ne alueet (talous, kulttuuri, sivistys, jne.), jotka liberalismi halusi irrottaa valtiojärjen despotiasta, takaisin uusliberalistisen kilpailuvallion pikkutarkan ohjailun alle. Tässä se toimii myös oikeusliberalismin kautta artikuloituja oikeuksia vastaan, joiden takaamisesta tai turvaamisesta on tullut liiallinen kustannustekijä jatkuvasti paisuvan, tehokkuutta ja työsuorituksia loputtomasti laskevan hallinnon logiikan silmissä. Totalitaarisien ideologioiden tavoin uusliberalismi voikin halveksua kaikkea pikkumaista legaalisuutta, koska se toteuttaa näitä perustavampaa ”legitiimisyttä” jatkuvasti liikkeessä olevana kilpailustrategiana, joka toteutuu noiden strategioiden muokkaamassa tehokkaassa ihmiskunnassa. Samoin kuin totalitaariset ideologiat se toimii eristämällä ihmisiä ja panemalla heidät kilpailemaan toisiaan vastaan kammoten kaikkea spontaania ja laskelmoimatonta yhteistä toimintaa. Sen organisaatiomalli muistuttaakin totalitaarista sipulirakennetta, jossa jokainen on jatkuvasti vaarassa olla epäilyttävä ja erityisesti jokainen kriittinen ääni voidaan korvata nopeasti toisella. Totalitaarisen ideologian tapaan se sietää ainoastaan positiivista liikkeen tai muutoksen ideologiaa ja fraaseja toistavaa puhetta, jota sen oma vulgaari konsulttijoukko syyttää todellisuutta koskevan ajattelun korvikkeena. Kun poliittisen liberalismiin perusta on negaatio ja vallan rajoittaminen, on uusliberalistinen ideologia puhdasta vallan positiivista kasvattamista, jossa jokainen kriittinen huomio edustaa epärakentavaa negatiivista näkemystä. Toisinajattelijoita ei tosin uhkaa leiri, mutta nämä urakehityksensä omaehtoisesti vääräl-

lä asenteellaan pilaavat joutuvat pian työttömyyskortistoon, joka uusliberalismin omassa tuotannon ja kulutuksen työideologiassa merkitsee loismaista olemassaoloa vailla taloudellista (ihmis)arvoa ja vailla varsinaista oikeutta yhteiskunnallisiin mielipiteisiin.

Otin tässä lopuksi provokatiivisen vapauden puhua uusliberalismista jokseenkin epämääräisesti ja korostaen sen ideologian todellisuudesta sellaisenaan löytymätöntä äärimmilleen vietyä idealiteyppiä. Mutta eikö

Arendtin kuuluisa totalitarisminanalyysi tehnyt samalla tavoin totalitaaristen yhteiskuntien ja ideologioiden suhteen ja silti erottanut niiden totalitaariset piirteet perustavista oikeusvaltiollisista ja kansalaisvaltiollisista piirteistä? Tietenkään sen enempää Hitlerin Saksa kuin Stalinin Neuvostoliittokaan ei kaikilta osiltaan vastannut Arendtin kuvaamaa totalitaarista logiikkaa, eikä myöskään aikamme yhteiskunta ole täysin uusliberalistisen ideologian logiikan ohjaama, ei ainakaan vielä.

VIITTEET

1. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 267.
2. Arendt [1963] 1965.
3. Arendt [1963] 1965, s. 223.
4. Arendt [1954] 1994, s. 328.
5. Arendt [1963] 1965.
6. Arendt 1961. Toisin kuin esimerkiksi Slavoj Žižek on edelleen väittänyt, Arendt ei siis asettanut liberaalia hegemoniaa poliittista muutosta ja vallankumousta vastaan ja nähnyt jälkimmäisten automaattisesti johtavan totalitarismiin. (Žižek 2001, s. 3.)
7. Arendtin oma enemmän tasavaltalainen kuin marxilainen esitys Luxemburgista yrittää pelastaa juuri nämä piirteet Luxemburgin poliittisesta ajattelusta, ja Luxemburgin spontaanisti alhaalta nouseva vallankumous asettuu täydellisen vastakkaisena Leninin etujoukon johtamalle vallankaappaukselle. ”Hän [Rosa] oli yksin [...] painottaessaan sekä yksilön että etenkin julkisen vapauden absoluuttista merkitystä kaikissa tilanteissa.” (Arendt [1968] 1968, s. 52.)
8. Arendt 1958, s. 5–8.
9. Hobsbawm [1994] 1999, s. 716.
10. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 27.
11. Kuten Alfons Söllner on todennut: ”Lähes jokainen emigrantti politiikantieteilijä kirjoitti ainakin yhden esseen Hitleriä vastaan” (Söllner 2004, s. 236). Emigrantit jatkoivat Weimarin tasavallassa käytyä keskustelua uudella mantereella pyrkien hahmottamaan kansallissosialistisen poliittisen järjestyksen tai epäjärjestyksen keskeiset piirteet. Varsinkin Franz Neumannin vuonna 1942 julkaisema *Behemoth* vaikutti keskeisesti Arendtin näkemukseen kansallissosialismista, ei suinkaan autoritaarisena valtiona, uutena Leviathanina, vaan ennemmin valtion käsitteen kanssa yhteen sopimattomana jatkuvaan liikkeeseen pyrkivänä muodottomana valtiomuotona. (Neumann F. [1942] 2009.) Sigmund Neumann oli analysoinut kansallissosialismia jatkuvana vallankumouksena ja korostanut Arendtin tapaan porvarillisen yhteiskunnan ylijäämänä syntyneen roskajoukon tai rahvaan (*mob*) merkitystä kansallissosialistiselle liikkeelle. (Neumann S. 1942.) Carl Friedrich ja Z. K. Brzezinski rakensivat vuorostaan totalitarismin standardiesitykseksi muodostuneen teorian teoksessaan *Totalitaarinen diktatuuri ja autokratia*. Luokittelumalle kuusi totalitarismille ominaista piirrettä Friedrich ja Brzezinski pyrkivät operationalisoimaan näiden piirteiden yhteisvaikutuksesta syntyvän kaavan, totalitaarisen syndroma, joka toimisi totalitaaristen yhteiskuntien erityiset erot ylittävänä yleisenä totalitarismin teoriana. (Carl Joachim Friedrich & Zbigniew Brzezinski [1956] 1962, s. 22.) Kylmän sodan aikana aikaisemmin myös vasemmistolaisen kritiikin hellimä ja sodan aikana anti-natsipropagandaan yhdistetty termi muuttui kuitenkin yhä vahvemmin oikeistolaiseksi anti-kommunistiseksi ismiksi, joka jakoi maailman Amerikan johtamaan ”vapaaseen maailmaan” ja sen vihollisena asettuvaan totalitaariseen maailmaan.
12. Juuri teoksen ”sopimattomuus” on nähty selityksenä sen myöhemmälle klassikkomaineelle (Söllner 2004).
13. Arendt [1954], 1994, s. 309.
14. Arendt [1954], 1994, s. 310.
15. Herruuden totaalisia piirteitä analysoinut TA toimi Yhdysvalloissa myös McCarthyin politiikan vastaisen kampanjan inspiraationa.
16. Arendt [1954] 1994, s. 308.

17. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 27. Kolmannen painoksen esipuhe.
18. Arendt 1953, s. 77.
19. Arendt 1953, s. 78.
20. *Origins of totalitarianism* on ilmestynyt vuonna 2013 Vastapainolta nimellä *Totalitarismin synty*. On hienoa, että tämä klassikkoteos on vihdoin ilmestynyt suomeksi ja sinänsä sujuvasti luettavana ammattikäntäjän työnä. Mutta harmillisesti käännoästä ei näemmä ole tarkistettu kenelläkään Arendtin ajattelun asiantuntijalla. Teosta on käsitelty historiallisen proosan edustajana ja sen teoreettinen sisältö kärsii osittain ajattelemttomista ja epäsystemaattisistakin käsitteiden käännoäsratkaisuista. En tässä artikkelissa puutu sen enemppä suomennoäseen, mutta huomautan, että jo teoksen otsikointi Totalitarismin synnyksi edustaa sitä väärintulkintaa, jota Arendt pelkäsi *origins*-termin mahdollisesti aiheuttavan. Vaikuttaa siltä, että mallina on ollut Darwinin *On the Origin of Species* -teoksen käännoäminen *Lajien synnyksi*. Arendtin koko rakenteellista historiaa edustava teos on kuitenkin suora vastakohta evolutionaarisille tai syntyhistoriallisille historiantulkintoille, joista Arendt ennemminkin syyttää totalitaarisia ideologioita. Arendt korostaa totalitarismin alkuperien monikollisuutta ja haluaa käsitellä nämä ennemmin elementteinä lisäsen sanan elementti teoksen saksankielisen laitoksen nimeen: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*. Tai kuten hän totesi selventäessään myöhemmin teoksensa lähtökohtia: ”Totalitarismin elementit ovat sen alkuperiä, jos emme ymmärrä alkuperillä ’syitä’. Elementit eivät itsessään aiheuta mitään. Niistä tulee tapahtumien alkuperiä jos ja kun ne yhtäkkiä kristalloituvat vakiintuneisiin ja määrättyihin muotoihin. Tapahtuman itsensä valo sallii meidän erotella sen konkreettiset elementit äärettömästä määrästä abstrakteja mahdollisuuksia, ja tuon saman valon on edelleen ohjattava meitä taaksepäin noiden elementtien itsensä aina hämääjän ja moniselitteiseen menneisyyteen. Tässä mielessä on oikeutettua puhua totalitarismin alkuperistä tai minikä tahansa historiallisen tapahtuman alkuperästä.” (Arendt [1954] 1994, s. 325.)
21. ”Totalitarismin perusrakenne on kirjan kätetty rakenne, kun taas sen ilmeisempi ykseys muodostuu tietyistä peruskäsitteistä, jotka muodostavat sen kokonaisuuden punaisen langan.” (Arendt 1953, s. 78.)
22. Kari Saastamoisen toteama *Demokratia Amerikassa* -teoksen suhteesta demokratian kysymykseen sopisikin kuvaamaan myös Arendtin *Totalitarismin alkuperät* -teoksen suhdetta totalitarismin teemaan: ”*Demokratia Amerikassa* -teoksen asema jatkuvasti luettuna klassikkona ei kuitenkaan ole riippuvainen sen yksityiskohtien historiallisesta luotettavuudesta. Se ei näet ole ainoastaan kuvaus Yhdysvalloista vaan ennen muuta eurooppalaisen poliittisen ajattelun klassikko. [...] Tocqueville päätti, ettei hän kirjoita yleisesitystä Yhdysvalloista vaan keskittyy teemaan, joka hänen mielestään oli Ranskan ja Euroopan kannalta erityisen tärkeä – kysymykseen demokraattisen yhteiskunnan luonteesta ja tulevaisuudesta.” (Saastamoisen 2006, s. 23.)
23. Tocqueville [1835-40] 2006, s. 59.
24. Tocqueville, [1835-40] 2006, s. 54.
25. Tocqueville [1835-40] 2006, s. 670.
26. Talmon [1953] 1973.
27. Tocqueville [1835-40] 2006, s. 681. Käännoästä muutettu.
28. Jaspers [1947] 1983, s. 25.
29. Viime aikoina erityisesti filosofit, joihin Arendt itse yritti ottaa etäisyyttä politiikan teoreetikkona, ovat löytäneet uudestaan Arendtin ajattelun. *Totalitarismin alkuperät* -kirjaa pidettiin kuitenkin pitkään poliittisen historian esityksenä, josta Arendtin myöhempi *Vita Activa*ssa esittämä poliittinen teoria poikkesi huomattavasti, kunnes erityisesti Margaret Canovan alkoi korostaa teoksen keskeistä roolia Arendtin kaikelle myöhemmälle ajattelulle. (Canovan 1992.) Samana vuonna ilmestyi Ranskassa Jacques Taminiauxin *La file de Thrace et le penseur professionnel. Arendt et Heidegger* (Taminiaux 1992), joka osoitti Heideggerista vaikutteita ammentaneen ranskalaisen filosofian uutta kiinnostusta Arendtin ajatteluun, mutta ei käsitellyt lähes lainkaan *Totalitarismin alkuperät* -teosta, jonka ”filosofisia panoksia” erityisesti suhteessa Karl Jaspersin filosofiaan Taminiaux on sitemmin korostanut. (Taminiaux 2002.)
30. Menneen ja tulevan välissä nimetyt esseekokoelman-sa johdannossa Arendt kutsui näitä esseitä yritykseksi harjoittaa poliittista ajattelua, jossa kriittisen menneen tulkinnan päämääränä on ”löytää perinteisten käsitteiden todelliset alkuperät suodattaakseen niistä uudestaan tuon alkuperäisen hengen, joka oli valitettavasti höyrystynyt pois itse poliittisen kielen avainkäsitteistä,

- kuten vapaus ja oikeus, auktoriteetti ja järki, vastuu ja hyve, valta ja kunnia, jättäen jäljelle vain tyhjt kuoret, joita voidaan käyttää selvittämään lähes mitä tahansa välttämättä lainkaan niiden taustalla olevasta ilmenevästä todellisuudesta.” (Arendt 1961, s. 15.)
31. Arendt 1953, s. 77.
32. Arendt [1954] 1994, s. 308.
33. Esim. Voegelin [1953] 2000.
34. Arendt 1964.
35. Arendt [1954] 1994, s. 329. Tämä montesquieuilainen lähtökohta ei ole suoraan esillä Ideologia ja terrorismin luvussa, mutta Arendt eksplikoi sen samaa teemaa ja kysymyksenasettelua käsittelevillä luennoillaan.
36. Montesquieu 1748, s. 119–120.
37. Arendt, [1951, 1968] 2013, s. 536.
38. Arendt kritisoi aina välineellisen päämäärä ja keinoajattelun soveltamista ihmisyhteisöihin ja erityisesti päämäärä oikeuttaa keinot -ajattelua. Artikkelissaan ”Eggs Speak Up” Arendt kuitenkin katsoi Stalinin muuntaneen vanhan sanonnan ”Et voi tehdä munakasta rikkomatta munia” uudeksi dogmaksi ”Et voi rikkoa munia tekemättä munakasta” aivan kuin ”munien rikkominen, rikkominen, rikkominen yhtäkkiä ja automaattisesti tuottaisi halutun munakkaan.” (Arendt 1951, s. 275.)
39. Tässä piilee totalitaarisen logiikan järjettömyys, piittaamatta enää edes Saksan kansasta tai työläisistä Saksaa viedään vaikka perikatoon tai työläiset täydelliseen sortoon, johdonmukaisella välttämättömyydellä.
40. Totalitarismin termin alkuperästä Italian fasismin kuvauksessa ks. Petersen 1996; Schäfer [1996], 2004.
41. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 327.
42. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 379. Käännöstä muutettu.
43. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 397. Käännöstä muutettu.
44. Arendt [1954] 1994, s. 346.
45. Arendt [1954] 1994, s. 348.
46. Arendt [1954] 1994, s. 349.
47. Arendt [1954] 1994, s. 349.
48. Arendt ei itse käytä performatiivisuus-termiä, mutta Tuomas Nevanlinna on kuvannut tätä Arendtin tarkastelemaa logiikka, jossa kuoleva luokka koostui kuolemaan tuomituista ihmisistä ja elinkelvottomat rodut oli hävitettävä, osuvasti performatiivisena demonstraationa teorian todellisuudesta. (Nevanlinna 2002, s. 120.)
49. ”Keskitysleirien universumi sulkeutuu itsensä ympärille. Se elää edelleen maailmassa kuin ruumiilla kuormattu kuollut planeetta. Normaali ihmiset eivät tiedä, että kaikki on mahdollista. Vaikka todisteet pakottaisivat heidän älynsä myöntämään sen, heidän lihaksensa eivät sitä usko. Vain keskitysleiriläiset tietävät. (Rousset 1946, s. 181.)
50. Arendt [1954] 1994, s. 386.
51. Arendtille ”Marxin käsittely oli välttämättä koko länsimaisen ajattelun perinteen käsittelyä” (Arendt [1953] 2002, s. 277). Ja vaikka Marxista oli selkeä linkki bolshevismiin, oli Aristoteleen ja Marxin ajattelun välillä pienempi katkos kuin Marxin ja Stalinin (Arendt [1953] 2002, s. 277). ”Marxin syyttäminen totalitarismista on sama kuin syyttäisi itse länsimaista perinnettä totalitarismista” (Arendt [1953] 2002, s. 276).
52. Gard [1913] 1918, s. 313.
53. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 163.
54. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 92.
55. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 374.
56. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 528.
57. ”Exterminate all the brutes” muodostavat neljä valaisutunutta sanaa norsunluukauppias Kruzin raportissa Conradin kuuluisassa *Pimeyden sydän* -romaanissa. Arendtin mukaan romaani on ”erittäin valaiseva teos siitä miten rotu todella koettiin Afrikassa”. (Arendt [1951, 1968] 2013, s. 592.)
58. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 251.
59. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 32.
60. Arendt lainaa moton Sarah Gertrude Millinin Rhodes-elämäkerrasta. Itse toteama on Rhodesin uskotun, lehtimies William Steadin reportoima: ”Hän sanoi minulle kerran: ”Maailma on lähes kokonaan lohkottu osiin ja se mikä siitä on jäljellä jaetaan, valloitetaan ja kolonialisoidaan. Ajatellaamme yöllä yläpuolellemme näkemiämme tähtiä, noita suunnattomia maailmoja, joita emme koskaan tavoita. Jos voisin, ottaisin planeetat haltuuni. Ajattelen sitä usein. Niiden näkeminen niin kirkkaina ja silti niin kaukana tekee minut surulliseksi.” (Stead, 1902, s. 190.)
61. Ks. luku viisi: Teoria rodullisesta imperialismista. (Neumann [1942] 2009.)
62. Neumann [1942] 2009, s. 187–188.
63. Luxemburg [1913] 1975, s. 319.
64. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 199.
65. Scott 2002, s. 25.

66. Scott huomauttaa, kuinka termi radikaali liberaalin sijaan oli myös yleisimmin käytetty viitepiste Arendtin amerikkalaisen lähipiirin niin sanottujen New Yorkin intellektuellien keskuudessa, jotka eivät olleet juuri mistään muusta samaa mieltä kuin radikaalista avantgarde-näkökulmastaan. (Scott 2002.)
67. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 200.
68. Totalitarismi-osassa Arendt kirjoittaa jopa porvariston poliittisen filosofian totalitaarisuudesta, siinä mielessä, että ”se oli aina omaksunut poliittisen, taloudellisen ja yhteiskunnallisen identiteetin, jossa poliittiset instituutiot palvelivat ainoastaan yksityisten etujen julkisivuna” (Arendt [1951, 1968] 2013, s. 409).
69. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 217.
70. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 219.
71. ”Valtio pysyi myös kansallisvaltiossa laillisena instituutiona ja nationalismi alistui noudattamaan sen lakeja sekä pysyi sitoutuneena oikeusvaltion takaamiin rajoihin” (Arendt [1951, 1968] 2013, s. 301).
72. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 306.
73. Arendt [1951, 1968] 2013, s. 295.
74. Arendt [1970] 1972, s. 221.
75. Foucault [1978-1979], 2004.
76. Ks. myös Prozorov, Stalinismin biopolitiikka: Ideat ja ruumiit neuvostohallinnassa, *tiede & edistys* 1/2013, 9–41.

KIRJALLISUUS

- Arendt, H. (1951). The Eggs Speak Up. Teoksessa H. Arendt, *Essays in Understanding 1930-1954* (s. 270–284). New York, San Diego, London: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. ([1951, 1968] 2013). *Totalitarismin synty*. Suom. Matti Kinnunen. Tampere: Vastapaino.
- Arendt, H. ([1951] 1968). *Origins of Totalitarianism*. San Diego: A Harvest Book.
- Arendt, H. ([1953] 2002). Karl Marx and the Tradition of Western Political Thought. *Social Research*, 69(2). 273–319.
- Arendt, H. ([1954] 1994). Concern with Politics in Recent European Philosophical Thought. Teoksessa H. Arendt, *Essays in Understanding 1930-1954. Formation, Exile, and Totalitarianism*. New York: Schocken Books.
- Arendt, H. ([1954] 1994). On the Nature of Totalitarianism: An Essay in Understanding. Teoksessa H. Arendt, *Essays in Understanding 1930-1954*. (s.328–361). New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. ([1954] 1994). Religion and Politics. Teoksessa H. Arendt, *Essays in Understanding 1930-1954* (s. 368–390). New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. ([1954], 1994). Understanding and Politics (The Difficulties of Understanding). Teoksessa H. Arendt, *Essays in Understanding 1930-1954* (s. 307–327). New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. ([1958] 2002). *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Suom. Oittinen Riitta ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- Arendt, H. ([1963] 1965). *On Revolution*. New York: Viking Press.
- Arendt, H. ([1968] 1968). Rosa Luxemburg 1871–1919. Teoksessa H. Arendt, *Men in Dark Times* (s. 33–57). New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. ([1970] 1972). Thoughts on Politics and Revolution. Teoksessa H. Arendt, *Crises of the Republic* (s. 199–233). San Diego, New York, London: A Harvest Book.
- Arendt, H. (1942). From the Dreyfus Affair to France Today. *Jewish Social Studies*, 4(3). 195–240.
- Arendt, H. (1953). A Reply. *The Review of Politics*, 15(1). 76–84.
- Arendt, H. (1958). Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution. *The Journal of Politics*, 20(1). 5–43.
- Arendt, H. (1961). The Gap between Past and Future. Teoksessa H. Arendt, *Between Past and Future. Six Exercises in Political Thought* (s. 3–17). New York: The Viking Press.
- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem. A report on the banality of evil*. London: Faber and Faber.
- Arendt, H. (1964). Was bleibt? Es bleibt die Muttersprache. (G. Gaus, Haastattelija.)
- Canovan, M. (1992). *Hannah Arendt. A Reinterpretation of her Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedrich, Carl Joachim & Zbigniew Brzezinski ([1956] 1962). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. New York, Washington, London: Frederick A. Praeger.

- Foucault, M. ([1978-1979], 2004). *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978-9)*. Paris: Seuil/Gallimard.
- Gard, R. M. ([1913] 1918). *Jean Barois*. Paris: Editions de la *Nouvelle Revue française*.
- Hobsbawm, E. ([1994] 1999). *Äärimmäisyyksien aika. Lybyt 1900-luku (1914-1991)*. Tampere: Vastapaino.
- Jaspers, K. ([1947] 1983). *Von der Wahrheit. Philosophische Logik*. München: Piper.
- Luxemburg, R. ([1913] 1975). Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus. Teoksessa R. Luxemburg, *Gesammelte Werke. Band 5* (s. 5-441). Berlin: Herausgegeben vom Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED.
- Montesquieu, B. d. ([1748]). *De l'esprit des lois*.
- Neumann, F. ([1942] 2009). *Bebemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Neumann, S. (1942). *Permanent Revolution: The Total State in a World at War*. Harper & Brothers.
- Nevanlinna, T. (2002). Totalitarismista. Teoksessa Lacoue-Labarthe P. & Nancy, J-L., *Natsimyytti* (s. 93-126). Helsinki: Tutkijaliitto.
- Petersen, J. (1996). The history of the concept of totalitarianism in Italy. Teoksessa H. Maier, *Totalitarianism and Political Religions. Volume I: concepts for the comparison of dictatorships*. (s. 3-21). London and New York: Routledge.
- Prozorov, S. (2013). Stalinismin biopolitiikka: Ideat ja ruumiit neuvostohallinnassa, *tiede & edistys* 1/2013. 9-41.
- Rousset, D. (1946). *L'univers concentrationnaire*. Paris: Éditions du Pavois.
- Saastamoinen, K. (2006). Johdatus *Demokratiaan Amerikassa*. Teoksessa Tocqueville de, *Demokratia Amerikassa* (s. 23-43). Helsinki: Gaudeamus.
- Schäfer, M. ([1996], 2004). Luigi Sturzo as a theorist of totalitarianism. Teoksessa H. Maier, *Totalitarianism and Political Religions* (s. 21-31). London and New York: Routledge.
- Scott, J. V. (2002). Hannah Arendt Twenty Years Later: A German Jewess in the Age of totalitarianism. *New German Critique* 86. 19-42.
- Stead, W. T. (1902). *The last will and testament of Cecil John Rhodes: with elucidatory notes to which are added some chapters describing the political and religious ideas of the testator*. London: "Review of Reviews" Office.
- Söllner, A. (2004). Hannah Arendt's *The Origins of Totalitarianism* in its Original Context. *European Journal of Political Theory* 3(2). 219-238.
- Talmon, J. ([1953] 1973). *Totalitaarin demokratia. Alkuperä ja synty*. Keuruu: Otava.
- Taminiaux, J. (1992). *La fille de Thrace et le penseur professionnel. Arendt et Heidegger*. Paris: Payot
- Taminiaux, J. (2002). The Philosophical Stakes in Arendt's genealogy of Totalitarianism. *Social Research*, 69(2). 423-446.
- Tocqueville, A. d. ([1835-40] 2006). *Demokratia Amerikassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Voegelin, E. ([1953] 2000). The Origins of Totalitarianism Teoksessa E. Sandoz, *The Collected Works of Eric Voegelin. Volume 11. Published Essays 1953-1965*. Columbia and London: Univeristy of Missouri Press.